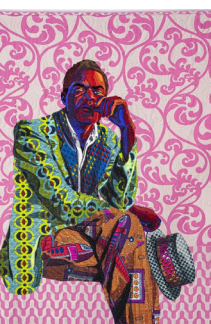

DOCENTENHANDLEIDING

BLACKBIRD PROJECT door Melina Ruijter, mei 2023

VOORWOORD

Beste kunstdocent,

Wat fijn je interesse hebt om met de toolbox over kunsteducatie en racisme aan de slag te gaan, dank daarvoor!

Verschillende onderzoekers (Essed, Wekker, Sleeter en Ladson-Billings) veronderstellen dat wij allemaal racistische ideeën bezitten waar vanuit wij (vaak onbewust en onbedoeld) communiceren en ons gedragen. Het hebben van racistische vooroordelen is niet natuurlijk, maar aangeleerd en geïnternaliseerd (Soeterik et al., 2019). Veel docenten ervaren racisme als een te gevoelig en zwaar onderwerp om te bespreken in de klas. Er heerst nog best veel scepticisme en angst rondom het woord racisme. Tegelijkertijd is de manier waarop docenten naar de wereld kijken voor een groot deel bepalend hoe ze invulling geven aan het curriculum. Het is daarom belangrijk dat alle kunstdocenten weten hoe antiracistisch kunstonderwijs er in de praktijk uit ziet.

Blackbird project is een toolbox dat ontworpen is voor kunstdocenten die Cultuur Kunstzinnige Vorming geven in het voortgezet kunstonderwijs (bovenbouw vmbo, havo en vwo). Het doel is kunstdocenten te motiveren en inspireren om het onderwerp racisme (meer) op te nemen in hun les om vervolgens hun leerlingen te stimuleren om te praten en creatief na te denken over racisme. Het hoger doel van de toolbox is het bestrijden van racisme en het verminderen van vooroordelen en stereotypering in het kunstonderwijs.

De toolbox bestaat uit verschillende onderdelen. Het lesmateriaal is gericht op het nadenken over eigen gedrag en standpunten, denkbeelden en emoties. Verder heb ik een aantal hedendaagse Zwarte kunstenaars en kunstenaars van kleur verzameld die op zou kunnen nemen in je eigen les en heb ik een woordenlijst gemaakt met aanbevelingen voor inclusieve taal.

Ik wens je veel plezier en succes met de toolbox!

Hartelijke groet,
Melina Ruijter

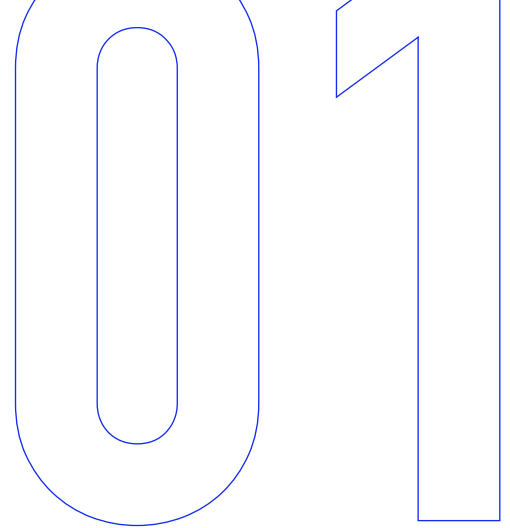

Victor Sonna

INHOUDSOPGAVE

01	Achtergrond	4-6
02	Over Blackbird Project	7-8
03	Do's en dont's	9-14
04	Werkvormen.....	15
	• Werkvorm 01	18-26
	• Werkvorm 02	27-32
	• Werkvorm 03	33-39
05	Woordenlijst	40-46
06	Bronnenlijst	47-48

ACHTERGROND

Wat is racisme?

Er zijn verschillende definities van racisme. Voor dit project hanteer ik de volgende definitie van racisme omdat deze, naar mijn idee, een volledige omschrijving geeft van wat racisme anno 2023 inhoudt:

“Racisme is een ideologie of denkwijze die er foutief van uitgaat dat mensen zijn onder te verdelen in verschillende ‘rassen’, en dat ‘ras’ bepalend is voor de intellectuele, fysieke of andersoortige capaciteiten van mensen. Het ene ‘ras’ wordt daarbij superieur gesteld aan een andere. Dit denken zorgt in onze samenleving voor structurele machtsverschillen tussen verschillende groepen mensen, of houdt deze in stand. Dus hoewel iedereen slachtoffer kan worden van discriminatie, geldt dat niet voor racisme. Racisme heeft specifiek betrekking op huidskleur, afkomst, cultuur en/of religie” (Asante et al. 2022).

Er bestaan verschillende vormen van racisme zoals anti-Zwart racisme, antisemitisme, anti-moslimracisme, anti-Aziatisch racisme en antiziganisme. Er zijn verschillende verschijningsvormen van deze soorten racisme en op persoonlijk niveau bestaat er ook bewust of onbewust racisme.

Als je hier meer over wilt weten kun je de handreiking ‘Geen ruimte voor discriminatie’ van Movisie lezen. Hierin worden de verschillende soorten racisme (behalve anti-Aziatisch racisme) uitvoerig uitgelegd inclusief actieplannen om racisme en discriminatie aan te pakken in de samenleving (Asante et al., 2022).

Het ontstaan van racisme

Het idee van rassen is een sociaal en politiek construct. Wetenschappers uit de 19e eeuw hebben verschillende mensen over de hele wereld beschreven en gerangschikt op basis van hun uiterlijk. Deze rangschikkingen werden gebruikt om karaktereigenschappen, intelligentie en morele kenmerken aan bepaalde rassen te koppelen. Het idee van rassen heeft racisme en discriminatie tot gevolg gehad. Dit heeft bijvoorbeeld geleid tot de rechtvaardiging van

kolonialisme en slavernij, waarbij zwarte en gekleurde mensen als minderwaardig werden beschouwd. Het is daarom belangrijk om te erkennen dat er maar één ras is, het menselijk ras, en dat racisme en discriminatie onaanvaardbaar zijn (Tropenmuseum, z.d.).

Hedendaags racisme

In 1860 kwam er een einde aan de slavernij in Nederlands-Indië en in 1863 werd de wet van kracht waarmee slavernij ook in Suriname en het Caribisch gebied werd afgeschaft maar de tot slaaf gemaakte mensen bleven op de plantages in Suriname nog tien jaar (dus tot 1873) onder toezicht van den Staat. De racistische ideeën en stereotyperingen bleven ook na de afschaffing voortbestaan. Dit legde de basis voor problemen waar Nederland nu nog steeds mee te maken heeft. Racisme en stereotyperingen zijn terug te vinden in kunst, reclames, en tentoonstellingen. Ook bijvoorbeeld op de woning- en arbeidsmarkt, politiek en in het onderwijs ervaren mensen nog steeds uitsluiting, ongelijkheid en vooroordelen (Tropenmuseum, z.d.).

Wat zijn vooroordelen?

Vooroordelen zijn (negatieve) gevoelens ten opzichte van een of meer personen die deel uitmaken van een bepaalde (gestigmatiseerde) groep of meerdere (gestigmatiseerde) groepen, zonder dat je deze mensen hoeft te kennen (Gordijn & Wigboldus, 2013).

Vooroordelen zijn (negatieve) gevoelens ten opzichte van een of meer personen die deel uitmaken van een bepaalde (gestigmatiseerde) groep of meerdere (gestigmatiseerde) groepen, zonder dat je deze mensen hoeft te kennen (Asante et al., 2022).

Er zijn impliciete en expliciete vooroordelen:

- Bij impliciete vooroordelen gaat het om associaties die direct ontstaan in iemands brein zonder dat hij of zij dit in de gaten heeft. Het uit zich in iemands gedrag of oordelen zonder dat deze persoon zich daar zelf bewust van hoeft te zijn of dit opzettelijk doet. In het dagelijks taalgebruik heten dit ook wel 'onbewuste vooroordelen'.
- Expliciete vooroordelen daarentegen zijn opzettelijke en bewust overwogen vooroordelen. In het dagelijks taalgebruik heten dit ook wel 'bewuste vooroordelen'.

Stereotypen

Stereotypen gaan over wat iemand denkt te weten van anderen. Het zijn overdreven denkbeelden over mensen die alle kenmerken bevatten die we aan een groep toeschrijven. Deze kunnen zowel positief als negatief zijn. In de praktijk zijn ze overwegend negatief. Bij stereotypen gaat het dus over een bepaalde manier van denken, terwijl het bij vooroordelen over gevoelens gaat (Asante et al., 2022).

Hoe ziet racisme er in het onderwijs uit?

Racisme in het onderwijs gaat enerzijds over de inhoud van ons onderwijs: welke lesstof wordt in het curriculum opgenomen? Anderzijds gaat het ook over het schoolbeleid en persoonlijke acties van docenten. Hoe gedragen zij zich ten opzichte van leerlingen? En zit er een verschil in intelligentieniveau tussen leerlingen met verschillende afkomsten of is er een verschil in kansen? Hieronder een paar voorbeelden:

Onder advisering

Het is bekend dat zowel leerlingen met praktisch geschoolde ouders als leerlingen van kleur stelselmatig een schooladvies krijgen dat onder hun niveau ligt. Uit onderzoek blijkt dat dit kan leiden tot een blijvende achterstand in het onderwijs en ondermaats presteren in het onderwijs en dat de talenten en competenties van leerlingen onderbenut blijven.

Neurodiversiteit over het hoofd zien

Welke leerlingen zien docenten als te druk of vervelend? In de praktijk zie je dat dit voornamelijk leerlingen van kleur en Zwarte leerlingen zijn. Bij witte leerlingen met hetzelfde gedrag wordt er al snel aan ADHD of autisme gedacht. In plaats van genegeerd te worden, krijgen deze leerlingen juist extra begeleiding.

Representatie

Kennen de leerlingen Zwarte kunstenaars of kunstenaars van kleur? Hebben de leerlingen schooluitjes naar culturele instellingen waar het werk van Zwarte makers en makers van kleur tentoongesteld wordt?

Geschiedenis

Degenen die het verhaal vertellen, geven vorm aan de manier waarop we ons ons verleden herinneren. Bijvoorbeeld, als dat witte mensen, in plaats van nazaten van de tot slaaf gemaakte mensen, is de kans groot dat het de onmenselijke behandeling en wrede aard van de slavernij wordt verzwegen. Daarom is het cruciaal dat het hele verhaal wordt verteld.

Je kunt hier nog veel meer over lezen in Het Antiracisme Handboek van Chanel Matik Lodik (2021) of in Witboek (2021).

OVER BLACKBIRD PROJECT

Blackbird project is het resultaat van mijn afstudeeronderzoek voor de docentenopleiding Beeldende Kunst en Vormgeving aan de Breitner Academie in Amsterdam. De aanleiding van het onderwerp voor mijn onderzoek is mijn eigen ervaring met racisme en mijn zorgen over het maatschappelijke probleem dat racisme is.

Blackbird project is een toolbox met werkvormen, inspiratie en informatie. Het doel is om kunstdocenten te stimuleren om racisme bespreekbaar te maken in het kunstonderwijs. Het is bedoeld als inspiratie en aanvulling op het bestaande curriculum.

De inhoud van deze toolbox is (zoveel mogelijk) op wetenschappelijk onderzoek gebaseerd. Gaandeweg kunnen er aanpassingen, wijzigingen of toevoegingen gedaan worden om de inhoud te verbeteren. De werkvormen zijn bedoeld voor het kunstvak Culturele Kunstzinnige Vorming of Kunst Algemeen in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs vmbo, havo, vwo.

Voornaamste (leer)doelen

- Intrinsieke motivatie om het onderwerp racisme in de les te bespreken (docent)
- Standpunt innemen en het kunnen beargumenteren (leerling)
- Verschillende (mondiale) perspectieven ontdekken (docent en leerling)
- Observeren met aandacht (leerling)
- Kritisch denken (leerling)
- Creatief denken (leerling)
- Nadenken over eigen gedrag en taalgebruik (docent en leerling)
- Samenwerken en gedachten uitwisselen met leerlingen (leerling)
- Reflecteren (leerling)
- Presenteren (leerling)

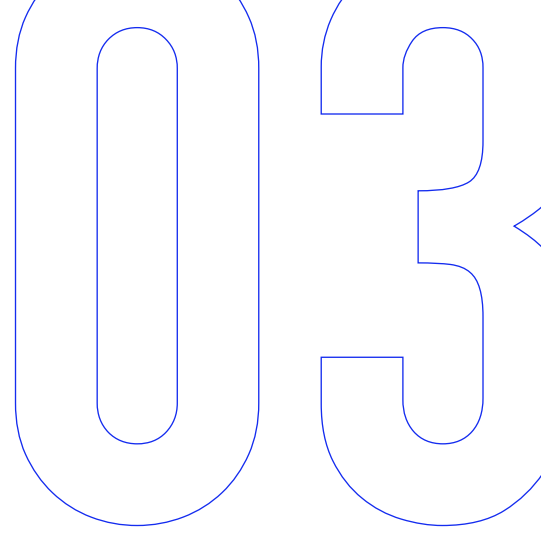
Doelgroep

De doelgroep is de kunstdocent die CKV geeft in het voortgezet onderwijs (bovenbouw vmbo, havo, vwo) die intrinsiek gemotiveerd is om bij te dragen aan antiracistisch kunstonderwijs en (openlijk) racisme en discriminatie wil tegengaan.

Over de titel 'Blackbird Project'

De toolbox heeft de titel Blackbird Project gekregen. Deze titel is ontleend aan het (vind ik) prachtige maar ook grimmige en krachtige nummer 'Blackbird' dat Nina Simone uitbracht in 1963 op het hoogtepunt van de burgerrechtenstrijd in de Verenigde Staten. De betekenis van Simone's nummer "Blackbird" spreekt over de strijd en de pijn van veel zwarte vrouwen, als zwarte vogels. Ze verwoordt de pijn van het zich onbemind en niet begrepen voelen (Makuza, 2016). De woorden in haar lied zijn deels metaforisch maar spreken voor zich. Toch heb ik de titel niet gekozen om het onderwerp racisme zwaar te maken, integendeel. Blackbird Project staat voor de strijd voor antiracisme en het streven naar een gelijkwaardige realiteit met de lichtheid, schoonheid én kracht van een zwarte vogel.

DO'S & DON'TS

In dit hoofdstuk vind je verschillende adviezen en didactische strategieën om het gesprek over racisme met leerlingen goed te begeleiden tijdens de les.

Onderling vertrouwen als basis

Een goede relatie met leerlingen is vaak nodig voor het bespreken van gevoelige onderwerpen, zoals racisme. Wanneer leerlingen zich gezien en geaccepteerd voelen, en je naar hun inbreng luistert, laat je zien dat je ze serieus neemt en blijf je met hen verbonden.

Wat bedoelen ze eigenlijk?

Bij harde of felle opmerkingen of emoties van leerlingen, 'luister door' en zoek naar de persoonlijke oorzaak. Vermijd direct ingrijpen om te voorkomen dat de leerling zich afsluit. Begrijp of het pubergedrag is, voortkomt uit maatschappelijke betrokkenheid of meeloopgedrag. Probeer hun bedoelingen te begrijpen door te laten zien dat je geïnteresseerd bent en hun emoties ziet.

Multiperspectiviteit en dialogische werkvormen

Laat leerlingen met elkaar in gesprek gaan over het onderwerp en stimuleer het besef dat er verschillende opvattingen bestaan. Houd er rekening mee dat het gesprek geen definitieve conclusie heeft en dat er niet slechts één correct standpunt of perspectief is. Vermijd polariserende werkvormen, zoals klassikale discussies, en moedig leerlingen aan om samen verschillende perspectieven te onderzoeken en zich in te leven in perspectieven die verschillen van hun eigen perspectief.

Gebruiken voorbeelden

Wanneer leerlingen bijvoorbeeld discriminerende opvattingen hebben ten opzichte van een bepaalde groep, dan zou je met leerlingen naar situaties kunnen kijken waarin gediscrimineerd wordt en hen de akelige consequenties daarvan kunnen laten zien. Bekijk bijvoorbeeld de documentaire 'Ik alleen in de klas' of 'Verdacht' en koppel er eventueel

een creatieve opdracht en/of onderzoek aan. Door creatief te denken gebruik je minder stereotypen, laat je minder vooroordelen zien wat leidt tot vermindering van discriminatie.

Overeenkomsten in plaats van verschillen

Mensen lijken meer op elkaar dan dat zij van elkaar verschillen. Door de overeenkomsten te benadrukken leren leerlingen wellicht dat achter een bepaalde (opgelegde) identiteit een mens schuil gaat met opvattingen die vergelijkbaar zijn met die van henzelf.

Corrigeer foute informatie

Blijf er het hele gesprek goed op letten dat meningen niet voorgesteld worden als feiten.

Reflectie

Las tussendoor eventueel een kort reflectiemoment om te kijken of iedereen oké is en of er vragen of opmerkingen zijn. Kijk aan het einde van het gesprek terug op het verloop en de opbrengst ervan en geef aan of er op een volgend moment een vervolg aan gegeven wordt.

Spelregels en richtlijnen:

Verduidelijk eventueel de regels en richtlijnen van het gesprek aan de klas:

- Laat elkaar uitpraten
- Je valt iemand niet persoonlijk aan
- We behandelen elkaar met respect
- Je spreekt vanuit jezelf
- Je doet geen generaliserende uitspraken
- Met elkaar oneens zijn mag, onaangenaam gedragen mag niet

Bron: Radstake, H. (2016). Handleiding bij de docenttraining Je hebt makkelijk praten. Stichting School & Veiligheid.

DO: Op lesniveau

In deze paragraaf wordt genoemd welke ingrediënten je kunt gebruiken bij het ontwerpen van een les over racisme. Deze zijn gebaseerd op de opbrengsten van eerder onderzoek naar wat werkt voor het verminderen van vooroordelen en stereotypen.

Vooroordelen en stereotypen

Een bewezen manier om vooroordelen en stereotypen te veranderen is via de 'contacttheorie': het ontmoeten van iemand die wordt gerekend tot een 'andere' groep. Een variatie op de 'contacttheorie' is de 'extended contact theorie': het zien van een vriendschap tussen iemand uit de 'eigen groep' en de andere groep. Dit leidt tevens tot minder vooroordelen. Een andere variatie op de contacttheorie is bewustwording via film, theater, tentoonstellingen, dialoog, literatuur en muziek. Dit wordt ook wel de 'parasociale contact theorie' genoemd. Hierbij ontmoet men niet 'in het echt' iemand, maar kijkt men wel via bijvoorbeeld een film mee vanuit zijn of haar perspectief.

Inlevingsvermogen en empathie

Mensen die luisteren of kijken naar een verhaal van iemand die te maken heeft met discriminatie – of racisme – kunnen zich gaan inleven in dit verhaal. Door inleving kan empathie ontstaan en empathie vermindert vooroordelen en stereotypen: zowel impliciet als expliciet.

Empathie wordt meestal gezien als meevoelen of hetzelfde voelen als iemand anders. Empathie ervoor zorgt dat mensen anderen willen steunen. Inleven gaat meer over je (cognitief) een voorstelling maken hoe de situatie is voor een ander.

Een veilige sfeer

In een open klasklimaat voelen leerlingen zich veilig om hun eigen perspectief te delen, ook als dat afwijkt van wat anderen vinden, en kan een thema als racisme besproken vanuit verschillende perspectieven. Recent onderzoek laat zien dat een open klasklimaat onder meer bestaat uit goede relaties tussen leerlingen en docenten (gekenmerkt door ervaren respect en een eerlijke behandeling) en de mate waarin leerlingen hun docenten en school als responsief ervaren, wanneer ze iets aankaarten.

Uitje

Bezoek met de klas culturele instellingen en tentoonstellingen waar het werk van Zwarte makers en makers van kleur te zien is.

S
T
N
O
&
S
O
D

Wat moet je vermijden het aangaan van een gesprek over racisme?

Bij het bespreken van racisme is het normaal dat emoties hoog oplopen en het gesprek soms 'schuurt'. Het is belangrijk dat leerlingen hun gevoelens kunnen uiten en dat gevoeligheden niet vermeden worden. Maar het vermijden van oververhitting is ook cruciaal om een constructief gesprek te behouden en escalatie te voorkomen.

Loopt het gesprek uit de hand?

- Las een time-out in
- Probeer de emotionele verwarring los te laten en onderzoek verschillende standpunten. Neem een 'vogelperspectief' en bekijk de discussie vanaf een afstand. Lees tussen de regels door en voel aan wat er precies bedoeld wordt. Toets deze indrukken bij je leerlingen.
- Laat leerlingen een stap terugnemen en vraag hen (voor zichzelf) na te denken wat ze kunnen leren uit dit moment. Wat kunnen ze leren van hun eigen en andermans gedrag?
- Als leerlingen kwetsende, discriminerende of racistische opmerkingen maken over elkaar, of als je hier zelf van beschuldigd wordt door leerlingen, kan dit gemakkelijk leiden tot verhitte situaties. Het is daarom belangrijk om altijd te reageren wanneer dit zich voordoet en de betreffende leerling te vragen om na te denken over wat er gezegd is.
- Geef geen straf tenzij de leerling echt ver de grens over gaat. Grijp het moment aan om voorlichting te geven. Aan de hele klas.

Belangrijk is om zelf niet oververhit te raken als het gesprek niet loopt zoals je had gedacht. Het is goed om je bewust te zijn van je eigen vooroordelen en standpunten zodat je vooraf strategieën kunt bedenken om jezelf en de klas in de hand te houden op moeilijke momenten.

S
T
N
D
O
&
S
D
D

DONT'S: Op lesniveau

In deze paragraaf wordt genoemd welke ingrediënten je beter **niet** kunt gebruiken bij het ontwerpen van een les over racisme. Deze zijn gebaseerd op de opbrengsten van eerder onderzoek naar wat niet werkt voor het verminderen van vooroordelen en stereotypen.

Onderling vertrouwen als basis

Gebruik leerlingen van kleur niet als lesmateriaal door hen hun ervaringsverhalen met racisme te delen met de leerlingen die daar geen ervaringen mee hebben. Het kan zijn dat die leerling een trauma heeft. Als je een hem of haar vraagt het verhaal weer op te rakelen kan dat pijnlijk zijn.

Voor - en nadelen van een gastdocent

Het belang van een gastdocent wordt steeds meer benadrukt door verschillende aanbieders, omdat docenten vaak moeite hebben om gevoelige thema's bespreekbaar te maken. Een gastdocent kan niet alleen de lessen verlevendigen, maar geeft ook een extra impuls aan de klas. Het nadeel is echter dat de impact van de gastdocent beperkt kan blijven tot slechts één les, en niet geborgd wordt in het hele curriculum. Het is dan de taak van de docent om het niet bij deze ene les te laten en het gesprek voort te zetten.

Bewustwording

Interventies gericht op bewustwording van vooroordelen en stereotiep beelden werken niet altijd. Jezelf monitoren en het controleren van je gedrag is niet eenvoudig en vraagt veel aandacht, energie en focus. Niet iedereen kan dat even goed en zeker niet iedereen kan dat altijd. Pubers hebben nog niet voldoende zelfreflectie en zelfcontrole omdat de hersenen nog in ontwikkeling zijn waardoor de kans bijzonder klein is dat deze aanpak werkt. Bovendien is intrinsieke motivatie een voorwaarde voor bewustwording van vooroordelen en stereotypen. Bewustwording creëren in een schoolklas waar leerlingen weinig tot geen motivatie hebben zorgt vooral voor weerstand en werkt averechts. Er moet dus eerst hard gewerkt worden aan het motiveren van leerlingen.

Kleurenblindheid

'Kleurenblindheid' is een perspectief van mensen die zeggen geen kleur te zien of niet naar kleur te kijken. 'Kleurenblindheid' leidt in de praktijk tot meer vooroordelen in plaats van minder. Het erkennen van discriminatie op basis van afkomst, huidskleur of religie als een

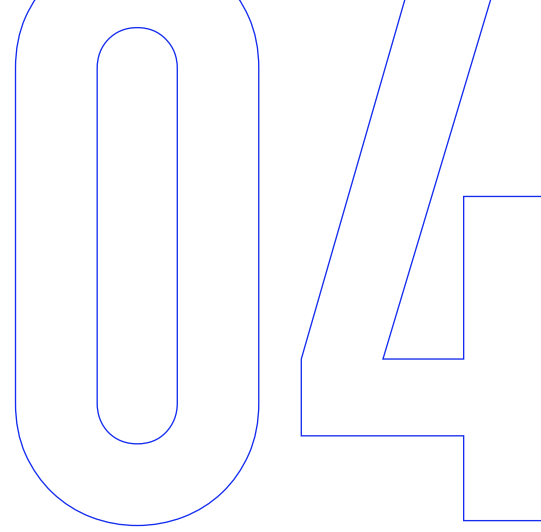
maatschappelijk probleem, is cruciaal bij het proces van controle houden over impliciete vooroordelen. Dat vraagt om een open houding van jou als kunstdocent en vooral om erkenning van verschillen (intercultureel perspectief).

Stereotypen

Door leerlingen in de klas stereotypen te laten benoemen, kunnen leerlingen zich inderdaad goed bewust worden dat zij stereotiepe beelden hebben, maar deze worden dan tegelijkertijd versterkt.

DO'S & DON'T'S

DE WERKVORMEN GEBRUIKEN

De werkvormen **afzonderlijk en in willekeurige volgorde** worden ingezet in de les. Uiteraard zijn de werkvormen aanpasbaar naar eigen voorkeur in de PowerPointpresentaties.

Elke les bevat theorie, een aanzet voor het gesprek over racisme, een verwerkingsopdracht en een reflectie en/of presentatiemoment. Creatieve werkvormen kunnen individuele of samenwerkingsopdrachten zijn.

De werkvormen beginnen allen met de titel 'Het verhaal van...' Elke les staat in het teken van een kunstenaar die elk op eigen wijze het thema racisme en/of slavernij als inspiratiebron heeft. De werkvormen zijn gericht op het bevorderen van het inlevingsvermogen en empathie waardoor racistische vooroordelen en stereotypen verminderd kunnen worden.

Racisme impliciet benoemen

Om vooraf eventuele weerstand te voorkomen is ervoor gekozen om aan het begin van de les **niet** te vermelden dat racisme het onderwerp van de les is. Racisme wordt dus bewust impliciet benoemd. Dit is ongebruikelijk maar het is de bedoeling dat de leerlingen dit gaandeweg de les zelf ontdekken. Nadat het duidelijk is voor hen, wordt racisme wel expliciet genoemd zodat het gesprek daarover op gang gebracht kan worden.

Reflectie

Las tussendoor eventueel een kort reflectiemoment om te kijken of iedereen oké is, of er opmerkingen zijn en - mocht er oververhitting plaatsvinden - om de rust terug te krijgen. Kijk aan het einde van het gesprek terug op het verloop en de opbrengst ervan en geef aan of er op een volgend moment een vervolg aan gegeven wordt. Neem aan het einde van de les voldoende tijd om iedereen met een goed gevoel de klas uit te laten gaan. Hiervoor kun je eventueel een energizer inzetten (bijvoorbeeld werkvormen.info).

Hedendaags

De focus in het lesmateriaal ligt voornamelijk op hedendaagse kunst maar met aandacht voor het koloniale en slavernij verleden. Uitgangspunt is het mondiale perspectief, niet het gebruikelijke eurocentrische perspectief.

Opdrachten

De docent biedt de leerling autonomie door leerlingen zelf keuzes te maken. Er is veel aandacht en ruimte voor het persoonlijke verhaal van de leerling.

Energizers

Je kunt de les beginnen en/of eindigen met een energizer. Energizers zijn korte groepsopdrachten die zorgen voor afwisseling in de les. Leerlingen kunnen hun energie kwijt en hun aandacht even ergens anders op richten. Het zijn leuke korte werkvormen met veel energie en plezier, die geen voorbereiding vragen en slechts een paar minuten hoeven te duren.

Bij de start van de les:

Wat delen we?

Maak groepjes van 3, 4 of 5 deelnemers. Ieder groepje heeft een paar minuten de tijd om zoveel mogelijk overeenkomsten te vinden. Leg uit dat het over van alles mag gaan: aantal broers, dol op pizza, vliegangst, cursus Excel gedaan, op karate gezeten, enz. Het is een wedstrijd, dus ze moeten snel zijn! Vuur ze tussendoor aan om zoveel mogelijk overeenkomsten te vinden.

Na afloop presenteert ieder groepje zijn resultaten. Winnaar is de groep met de meeste overeenkomsten.

Waar ben jij goed in?

Zet de deelnemers in een kring. Ze stappen om de beurt, in willekeurige volgorde de kring in en noemen 1 ding waar ze goed in zijn zoals koken, rotsklimmen, of cryptogrammen. Als iemand anders dat toevallig ook goed kan, stapt hij ook de kring in en zegt: "Ik ook". Ze krijgen applaus en stappen naar achteren.

Hou het tempo hoog. Mensen mogen meerdere keren.

Aan het einde van de les:

Ministry of Silly Walks

Leg uit dat John Cleese de koning van de 'silly walk' is: de deelnemers mogen hun eigen silly walk uit proberen. Maak tweetallen. A en B lopen achter elkaar door de ruimte. Op jouw teken begint A met een vreemd loopje met alleen de benen (armen langs het lijf), B doet na. Daarna doet B een loopje met armen en benen. Daarna A weer: armen, benen en geluid. Tot slot nog een keer B met alles erop en eraan.

Relax

Laat de deelnemers geaard zitten of staan. Geef ze de volgende opdracht: "Op mijn teken tel je op je eigen tempo, langzaam en in stilte af van 10 naar 0. Terwijl je dat doet, visualiseer je dat je tree voor tree een trap afloopt, op iedere tel een tree. Bij nul ben je beneden. Je mag je ogen open houden, je mag ze ook sluiten."

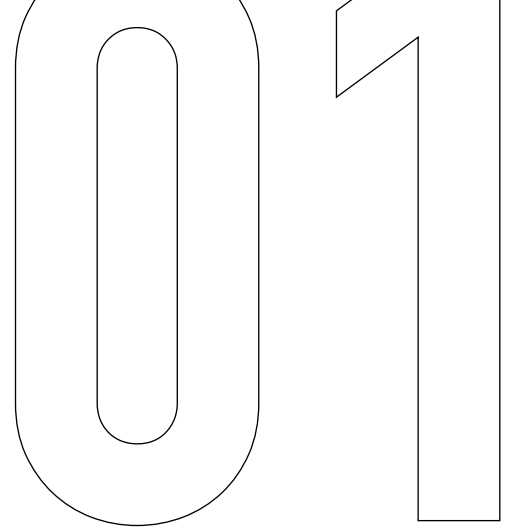
Er zijn vele energizers te vinden zoals bijvoorbeeld op werkvormen.info of op hetnlpcollege.nl of op alledagenklassiek.com

WERKVORM 01

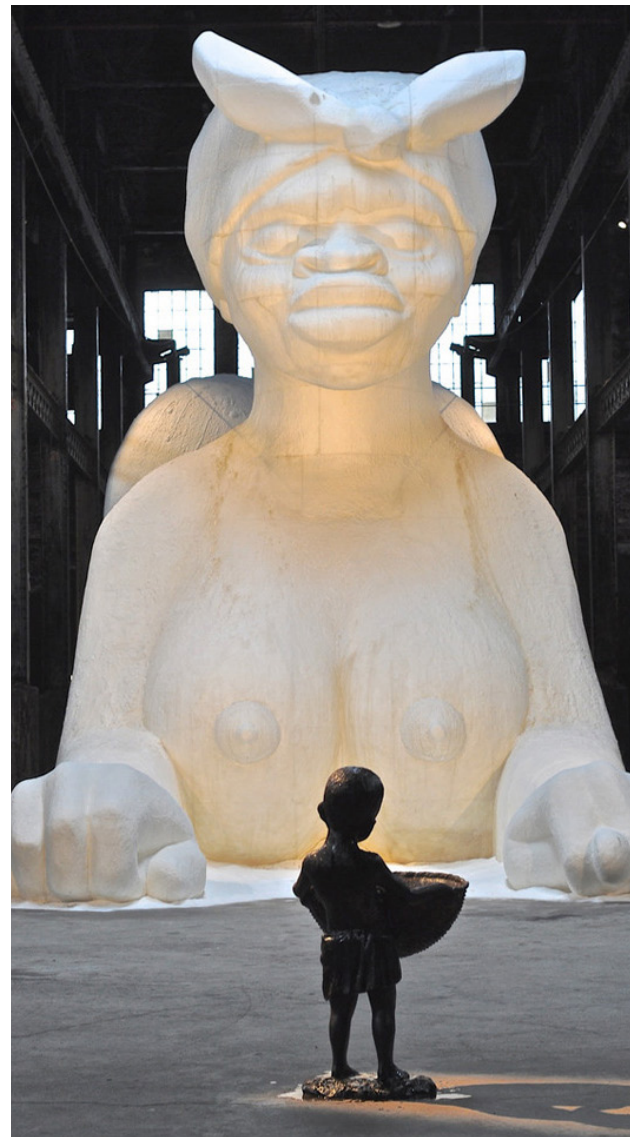
Voor wie: vmbo/havo/vwo (bovenbouw)

Tijdsduur: 2 x 55 minuten

Thema: Koloniaal verleden, racisme

HET VERHAAL VAN... KARA WALKER

HET VERHAAL VAN... KARA WALKER

Deze les:

- Introductie Kara Walker
- 'Thinking Routine'
- Opdracht
- Reflectie

Aan het einde van deze les...

- Kent de leerling de kunstenaar Kara Walker en kan de boodschap in haar kunstwerk 'Fons Americanus' kort samenvatten
- Kan de leerling een visie vormen over de betekenis het werk van Kara Walker en deze uitleggen.
- Kan de leerling aan de hand van een zelf gekozen monument een eigen monument ontwerpen waarin verschillende verwijzingen naar het koloniaal verleden verwerkt zijn.

Introductie Kara Walker

Kara Walker is een van de meest complexe en productieve Amerikaanse kunstenaars van haar generatie. Ze heeft nationale en internationale erkenning gekregen voor haar gesneden papieren silhouetten die historische verhalen uitbeelden die achtervolgd worden door seksualiteit, geweld en onderwerping. Walker heeft ook tekeningen, schilderijen, teksten, schaduwpoppen, films en sculpturen gebruikt om de voortdurende psychologische schade bloot te leggen die is veroorzaakt door de tragische erfenis van de slavernij. Haar werk leidt de kijker naar een kritisch begrip van het verleden en stelt tegelijkertijd een onderzoek voor naar hedendaagse raciale en genderstereotypen.

INFORMATIE OVER HET WERK: 'The Katastwóf Karavan' (2018)

Het contrast tussen zwart en wit benadrukt Walker door te werken met silhouetten. Silhouetten waren een populaire methode om mensen te portretteren in de 18e en 19e eeuw, toen fotografie nog niet beschikbaar was.

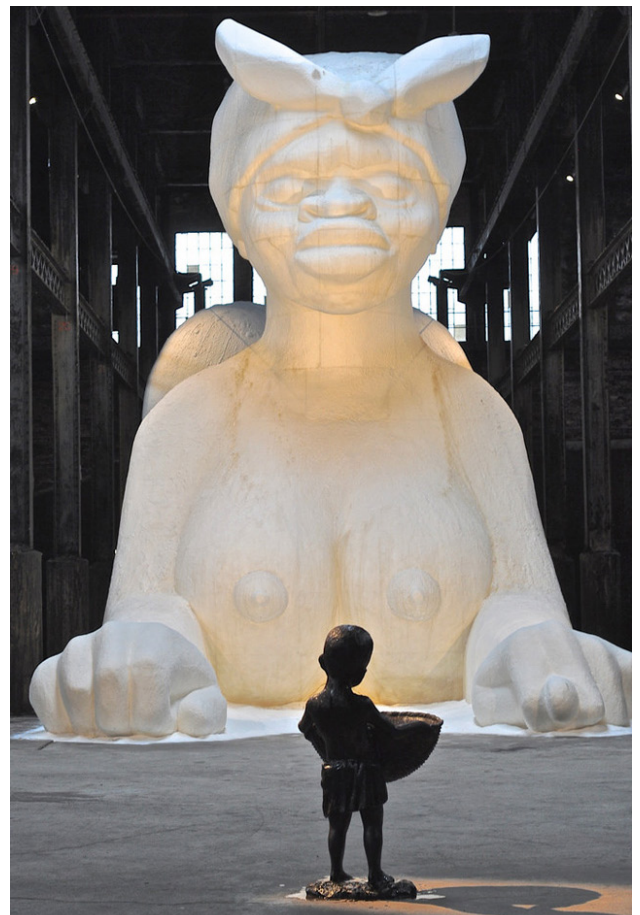
De Katastwóf Karavan is een sculpturaal kunstwerk met een stoomcalliope, een muziekinstrument dat in de 19e eeuw werd gebruikt op stoomboten en in kermissen. Kara Walker heeft deze calliope geplaatst in een met staal omwikkeld wagen met haar kenmerkende silhouetten, een stijl die populair was in de portretkunst van dezelfde tijd en die gewoonlijk werd gebruikt om een vertederend onderwerp af te beelden. Walker breekt met deze traditie door de silhouetten te gebruiken om het geweld van de slavernij uit te beelden.

INFORMATIE OVER HET WERK: 'A Subtlety'

A Subtlety (ook bekend als de Marvelous Sugar Baby en ondertiteld als een Hommage aan de onbetaalde en overwerkte Artisans die onze Zoete smaken hebben verfijnd van de rietvelden naar de Keukens van de Nieuwe Wereld ter gelegenheid van de sloop van de Domino Sugar Refining Plant) is een installatiekunstwerk uit 2014 van de Amerikaanse kunstenaar Kara Walker. A Subtlety werd gedomineerd door het centrale stuk, een wit beeld dat een vrouw met Afrikaanse trekken in de vorm van een sfinx voorstelt, maar omvatte ook vijftien andere beelden. Deze vijftien "begeleiders" van de sfinx waren vergrote versies van hedendaagse blackamoors die in China werden geproduceerd.

Het werk werd van mei tot juli 2014 geïnstalleerd in de Domino Sugar Refinery in de wijk Williamsburg in Brooklyn. Hoewel de thematiek overeenkwam met Walkers eerdere werk, weken de omvang en presentatie ervan af van haar oeuvre.

INFORMATIE OVER HET WERK: 'FONS AMERICANUS' (2019)

Op een installatie in de zogenoemde Turbine Hall, waar Tate grootschalig werk toont, staat 'Queen Vicky' afgebeeld als een Afrikaans vrouwtje met een kokosnoot, onder wier rok een jongetje schuilt met de bijnaam 'Melancholie'.

'Queen Vicky' maakt onderdeel uit van een 13 meter hoge fontein, gemaakt door de Amerikaanse kunstenaar Kara Walker, getiteld **Fons Americanus**. Het is een pastiche (=bewuste imitatie van een kunstwerk) op de Queen Victoria Memorial in Londen, bij Hyde Park. Met de sculptuur wil Walker de Britten confronteren met de zwarte bladzijden, of hoofdstukken, uit de geschiedenis: zonder slavenhandel had het Empire nooit zo groot en machtig kunnen worden.

Historische verbanden

"En er is veel te zien aan het kunstwerk dat de historische verbanden weergeeft tussen het Zwarte Continent, de Oude Wereld en de Nieuwe Wereld.

De gouden Nikè van Samothrake, de godin van de overwinning die op de originele fontein prijkt, is vervangen door een Afro-Caribische Venus, godin van de liefde. Uit haar borsten en hals vloeit water, dat terechtkomt in een door haaien bevolkte zee waar slaven verdrinken. Er zijn verwijzingen naar de beroemde haai van Damien Hirst en Het Slavenchip dat J.M.W. Turner schilderde in 1840, zeven jaar nadat het Britse parlement slavernij officieel had afgeschaft.

De waterstralen vloeien over de hoofden van een fier zittende Kapitein, gemodelleerd naar de Jamaicaanse vrijheidsvechter Marcus Gavery, een knielende koloniaal en een boomstam waaraan een strop hangt. Verderop in de Turbine Hall ligt een grote schelp, het oude symbool van de vagina waar Venus volgens de Romeinse mythologie uit afkomstig is. Nu zit er een jongetje dat de schelp vult met zijn tranen. De zee waarover de Britten heersten, is voor Walker eerder een tranendal.

Het bijzondere van Fons Americanus is dat het geen wrok uitstraalt, maar speelsheid – met een serieuze ondertoon" (van IJendoorn, 2019).

[Lees hier](#) een volledige uitleg over het werk

EXTRA: INFORMATIE OVER SLAVERNIJ

Racisme heeft alles te maken met slavernij

Vanaf de zestiende eeuw begonnen Europese landen met het veroveren van gebieden in Afrika, Azië en Noord- en Zuid-Amerika, die bekend werden als 'koloniën'. Helaas werden veel inwoners van deze gebieden tot slaaf gemaakt en verkocht, waarbij ze gedwongen werden te werken zonder enige vorm van betaling. Om deze wreedheden te rechtvaardigen, vertelden de machthebbers aan iedereen dat witte mensen superieur waren aan niet-witte mensen, en dat er verschillende 'rassen' bestonden met verschillende uiterlijkheden.

In werkelijkheid bestaan er geen biologische verschillen tussen menselijke 'rassen'. Dit idee is verzonnen en helaas is het door de jaren heen herhaald en geloofd door steeds meer mensen. Zelfs nadat de slavernij was afgeschaft, bleef racisme een rol spelen in wetten en regels in landen over de hele wereld. Dit leidde tot ongelijke kansen en mogelijkheden voor verschillende groepen mensen.

Helaas is racisme nog steeds een probleem in de wereld van vandaag. Sommige mensen denken nog steeds dat zwarte en andere niet-witte mensen 'minder' of 'minder waard' zijn dan witte mensen. Hoewel dit soms onbewust kan zijn, heeft het gedrag van deze mensen nog steeds grote gevolgen. Het is belangrijk om te erkennen dat alle mensen gelijkwaardig zijn en dat we allemaal het recht hebben om met respect en waardigheid behandeld te worden, ongeacht onze huidskleur of afkomst.

Nederland is rijk en dat komt óók door slavernij

Hoewel West-Europese landen nog steeds welvarend en invloedrijk zijn, is hun geschiedenis doordrenkt van kolonialisme en slavernij. Nederland is een van de rijkste landen ter wereld, mede dankzij de 'Gouden Eeuw', die echter ook een periode van bloedvergieten en pijn was voor de tot slaaf gemaakte mensen in de koloniën.

De Nederlanders hebben eeuwenlang geprofiteerd van kolonialisme en slavernij. Het koloniale rijk van Nederland omvatte Suriname, verschillende Caribische eilanden, Indonesië, delen van Zuid-Afrika en Brazilië. In die tijd handelden de Nederlanders in tot slaaf gemaakte mensen en beschouwden ze hen als eigendom. In Nederland werd de handel in tot slaaf gemaakte mensen pas in de periode tussen 1863 en 1873 officieel afgeschaft.

Het is belangrijk om te erkennen dat de rijkdom en welvaart van West-Europese landen gebouwd is op de rug van degenen die het meest hebben geleden onder hun onderdrukking en uitbuiting. We moeten de geschiedenis van kolonialisme en slavernij

erkennen en de gevolgen ervan aanpakken om een rechtvaardigere toekomst voor iedereen te creëren.

Nederlanders verscheepten tot slaaf gemaakten over de hele wereld

Slavernij was een wijdverbreid fenomeen in de Nederlandse koloniale geschiedenis, waarbij zowel de West-Indische Compagnie (WIC) als de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) een rol speelden. Nederlanders maakten bijvoorbeeld mensen uit Afrika tot slaaf om hen te laten werken op plantages in Amerika. Dit leidde tot wat bekend staat als de 'Trans-Atlantische slavernij', waarbij meer dan tien miljoen mensen (en mogelijk tientallen miljoenen) werden verhandeld op markten en tegen hun wil werden verscheept over de Atlantische Oceaan. Eenmaal in Amerika werden ze gedwongen om gewassen zoals suiker, tabak en katoen te verbouwen.

Maar niet alle tot slaaf gemaakte mensen werden verscheept naar Amerika. Velen werden ook gedwongen om te werken in steden, havens, mijnen en plantages in hun eigen land, onder dwang van de Nederlandse koloniale machthebbers.

Er is altijd verzet geweest tegen slavernij

In het verleden hebben tot slaaf gemaakte mensen altijd geprobeerd om hun vrijheid te herwinnen, en dit deden ze op verschillende manieren. Terwijl sommigen hun leven waagden door gewapende opstanden te leiden, kozen anderen voor subtiele methoden om hun verzet te uiten.

In de achttiende eeuw vonden er bijvoorbeeld verschillende opstanden plaats in Suriname, Curaçao en Guadeloupe. Boni, Baron en Joli-Coeur waren enkele van de rebellenleiders die in Suriname opkwamen voor de vrijheid van tot slaaf gemaakte mensen. Tula zorgde voor een grote opstand op Curaçao in 1795, terwijl Solitude, een zwangere vrouw, de leiding had over een belangrijke opstand in Guadeloupe.

De Haïtiaanse revolutie was een keerpunt in de geschiedenis van de tot slaaf gemaakte mensen. Het begon in 1791 en duurde tot 1804, waarbij Afrikaanse tot slaaf gemaakte mensen het Franse leger versloegen. Deze overwinning leidde tot het verbod op slavernij en tot het ontstaan van regeringen waarin mensen die vroeger tot slaaf waren gemaakt deelnamen.

Naast deze gewapende opstanden waren er ook andere vormen van verzet, zoals geheime codes in dansen en liedjes. Tot slaaf gemaakte mensen maakten gebruik van deze tradities om boodschappen door te geven en te communiceren met elkaar zonder dat hun onderdrukkers het doorhadden. Tegenwoordig kun je deze tradities nog steeds terugvinden, bijvoorbeeld tijdens carnavalparades.

THINKING ROUTINE (SEE, THINK, WE, ME)

SEE /5 min

Kijk goed naar het werk. **Wat valt je op?** Laat de leerlingen veel waarnemingen doen.

- *Wat zie je?*
- *Wat denk je daarvan?*
- *Wat vraag je je af?*

Deze eerste stap moedigt aan om goed te kijken. Vraag de leerlingen om volledig te beschrijven wat ze zien, en te wachten met het maken van interpretaties of meningen te geven tot de THINK-stap.

Let op: stereotypen benoemen is stereotypen versterken. Leg hier dus geen focus op.

[**Bekijk de video**](#)

Tijdsduur video: 5:58

THINK /20 min

Welke gedachten heb je bij het werk?

Deze stap moedigt de leerlingen aan hun gedachten over het werk te delen. Alle gedachten zijn welkom, maar je kunt de stap richting geven door vragen te stellen als:

- *Wat is het verhaal?*
- *Wat gebeurt er in het werk?*
- *Wat zou het betekenen?*
- *Waarom zeg je dat?*

Wat is het onvertelde verhaal?

De vraag "Wat is het onvertelde verhaal?" nodigt de leerlingen uit om de verschillende invalshoeken, perspectieven en dimensies van complexe kwesties, gebeurtenissen, mensen, de samenleving, enz. te onderzoeken, en om hypothesen te formuleren over de beweegredenen voor het maken van het kunstwerk:

- *Van wie is dit verhaal?*
- *Wat is weggelaten?*
- *Wat wordt er benadrukt?*
- *Wat werd minder belangrijk gemaakt?*
- *Voor wie is dit verhaal voordelig of nadelig? Belangrijk of niet belangrijk?*
- *In welk opzicht is het gemakkelijk om er geen aandacht aan te besteden?*
- *Welke andere invalshoeken ontbreken in het verhaal?*

WE /5 min

Op welke manier is het werk verbonden met de wereld en samenleving van nu?

ME /15 min

Welke verbanden kun je leggen tussen jou en het werk?

Dit is een moment waarop een veilige en vertrouwde sfeer bijzonder belangrijk is.

- *Wat is jouw verhaal?*
- *Wat is het verhaal dat volgens jou verteld zou moeten worden?*

De vraag “Wat is jouw verhaal?” nodigt leerlingen uit om hun eigen perspectief en aspiraties bij het onderwerp (koloniale verleden, ‘gouden eeuw’, racisme, slavernij) te betrekken. Hoe verhouden zij zich tot het werk?

Pak eventueel de vraag uit door de leerlingen te vragen:

- *Hoe zou je dit verhaal herschrijven?*
- *Welk perspectief zou je innemen en waarom?*
- *Hoe zou het verhaal er idealiter uitzien ‘in een andere wereld’?*

Hoewel het niet de bedoeling is dat de leerlingen hun eigen ervaringen vertellen, is de vraag toch ruim genoeg voor de leerlingen om hun eigen ervaringen te gebruiken als basis voor wat ze hopen dat er met het onderwerp of de kwestie gebeurt, of waarom hun streven belangrijk is.

REFLECTIE

Denk na over wat je hebt geleerd over het onderwerp dat we hebben bestudeerd en vul de volgende zinsdelen aan:

Vroeger dacht ik...

Nu denk ik...

Of leerlingen kunnen delen wat zij van deze les vonden.

VERWERKINGSOPDRACHT / 2 x 55min

Ontwerp een monument waarin je elementen verwerkt zijn die verwijzen naar het koloniale verleden, slavernij en/of racisme. Gebruik daarvoor als basis een bestaand kunstwerk om nog meer impact te maken (contramonument). Denk na over vorm, boodschap, locatie, materiaal.

Concept ontwikkeling:

Begin met het maken van een woordweb, schrijf een kortverhaal en/of maak een schets. Materiaalkeuze is helemaal vrij. Het mag een collage, tekening, schilderij, silhoutknipsel, video etc. zijn.

PRESENTATIE / 55min

Leerlingen presenteren hun ontwerp.

WERKVORM 02

Voor wie: vmbo/havo/vwo (bovenbouw)

Tijdsduur: 55 minuten

Thema: Racisme

HET VERHAAL VAN... NICK CAVE

HET VERHAAL VAN... NICK CAVE

Deze les:

- Introductie Nick Cave
- 'Thinking Routine'
- Reflectie
- Verwerkingspdracht
- Presenteren

Aan het einde van deze les...

- Kent de leerling de kunstenaar Nick Cave en kan de boodschap en aanleiding van zijn 'Soundsuits' kort samenvatten.
- Kan de leerling creatief reflecteren op het werk van Nick Cave door een eigen versie van een 'Soundsuit' te ontwerpen.
- Kan de leerling een visie vormen over het thema in het werk van Nick Cave en deze uitleggen.

Introductie Nick Cave

Nick Cave is een Amerikaanse beeldhouwer, performancekunstenaar en danser. Hij is geboren op 4 februari 1959 in Fulton, Missouri. Momenteel woont Cave in Chicago, Illinois, waar hij werkt aan de School of the Art Institute of Chicago als directeur van het graduate fashion programma.

Het werk van Nick Cave is geïnspireerd op Afrikaanse kunsttradities, ceremoniële jurken, harnassen, ontworpen textiel, haute-couture mode en stereotype vrouwelijke voorwerpen.

Zijn grote familie inspireerde hem om kunstenaar te worden en de aandacht die daarvoor nodig is. Zijn reis begon toen hij stoffen manipuleerde van afdankertjes van zijn oudere broers en zussen.

INFORMATIE OVER HET WERK: 'SOUNDSUITS'

Soundsuits zijn sculpturale kostuums die het lichaam van de drager omhullen met materialen als geveerd menselijk haar, sisal, plastic knopen, kralen, draad, pailletten en veren. De kostuums camoufleren het lichaam, verhullen en creëren een tweede huid die afkomst, geslacht en klasse verbergt en de kijker dwingt zonder oordeel te kijken. Door het gebruik van alledaagse voorwerpen kan Cave een sfeer van vertrouwdheid creëren en tegelijkertijd de objecten herschikken tot interpretatieve voorstellingen van zowel de sociale als de materiële cultuur.

Aangezien etniciteit, identiteit en geslacht algemeen worden aanvaard als de spil van zijn werk, kunnen Cave's geluidspakken vele concepten tegelijk uitbeelden. Hun betekenis kan daarom veranderen op basis van hun omgeving, beweging, vaste toestand, en/of de opname van groepschoreografie. De afgewerkte stukken vertonen enige gelijkenis met Afrikaanse ceremoniële kostuums en maskers. De kostuums verwijzen ook naar carnavalskostuums, Dogon-kostuums, Rococo en balcultuur: zonder slavenhandel had het Empire nooit zo groot en machtig kunnen worden.

Cave's eerste geluidspak ontstond in 1992, als reactie op het in elkaar slaan van Rodney King (dodelijk slachtoffer van politiegeweld in Los Angeles in 1991 waardoor veel protesten ontstonden). Cave verzamelde een groot aantal stokken en twijgen van de grond en maakte er een pak van dat, tot zijn verrassing, geluid maakte als het werd gedragen.

Zijn pakken worden meestal gepresenteerd als statische sculpturen, maar ze worden ook bekeken door middel van live performances, video en fotografie. Om zijn interactieve creaties tot leven te brengen, "treedt Cave regelmatig zelf op in de sculpturen, dansend voor het publiek of voor de camera, waarbij hij hun volledige potentieel als kostuum, muziekinstrument en levend icoon activeert." Cave heeft meer dan 500 geluidspakken geproduceerd, sinds

de creatie van zijn eerste in 1992. Cave is erg geïnspireerd door dans en choreografie, wat goed werkt met geluidspakken omdat ze de expressie van beide kunsten in één stuk mogelijk maken. Hij spreekt over hoe hij wil dat zijn werk wordt gezien zonder de kunstenaar in gedachten. Bij de serie Soundsuits kent de kijker de identiteit, het geslacht of het ras van de drager niet.

INFORMATIE OVER HET WERK

A-mal-gam. (2018)

Untitled, (2018)

A-mal-gam (2018)

Een van de meest verleidelijke werken in de tentoonstelling is de bronzen "A-mal-gam", een levensgrote man die nonchalant op een stoel zit, met op zijn hoofd en schouders takken van een boom met vogels - vogels zijn een ander favoriet motief van Cave.

"Standbeelden die mensen eren die het kolonialisme en de slavernij in stand hielden zijn een algemeen beeld in Amerikaanse steden," begint het. "De afgelopen jaren zijn er veel verwijderd, door toedoen van Black Lives Matter of lokale overheden. Deze verwijderingen laten lege platforms achter - en vragen over hoe ze te gebruiken. Cave reageert op deze vragen met een voorstel; een 'levensboom' in de vorm van zijn eerste grootschalige bronzen mensfiguur. . . . A-mal-gam is een oproep om historische monumenten van racisme en haat te vervangen door monumenten die naar de toekomst kijken en de samensmelting van verschillende culturen en gemeenschappen eren."

[Lees hier](#) meer over deze werken

SEE /5 min

Toon deze afbeelding.

Laat de leerlingen goed naar het werk kijken.

Wat valt je op? Laat de leerlingen veel waarnemingen doen.

- Wat zie je?
- Wat denk je daarvan?
- Wat vraag je je af?

[Bekijk de video](#)

- Tijdsduur video: 4:36

THINKING ROUTINE: 'SOUNDSUITS'

Klassikale discussie of in kleine groepjes (3-4) /25 min

- Wat is de aanleiding voor de kunstenaar om deze Soundsuits te maken?
- Is zijn werk geëngageerd?
- Wat betekent het voor jou als je iemands gezicht niet kunt zien?
- Op welke manier snijdt hij het onderwerp racisme aan?
- Wat is de boodschap van de kunstenaar? Waar zie je dat aan?
- Welke materialen gebruikt hij? Hoe bepaalt hij dat?
- Komt de boodschap over? Waarom denk je dat?
- Op welke manier wordt er gedanst? Welk doel heeft het dansen? (Kunstanalyse dans)

Eventuele vragen om het gesprek op gang te brengen

- Wat is een vooroordeel en hoe ontstaat het?
- Waarom hebben mensen de neiging om vooroordelen te ontwikkelen?
- Welke invloed hebben vooroordelen op ons gedrag en onze beslissingen?
- Wat zijn de gevolgen van het hebben van vooroordelen voor de samenleving?
- Welke rol spelen opvoeding, cultuur en media bij het vormen van vooroordelen?
- Op welke manieren kunnen vooroordelen worden verminderd of zelfs voorkomen?
- Hoe kunnen we ons bewust worden van onze eigen vooroordelen?
- Welke rol spelen sociale normen en cultuur bij het ontwikkelen van vooroordelen?

VERWERKINGSOPDRACHT / 10 min

Hoe ziet jouw 'tweede huid' eruit?

Kies één of meerdere materialen en ontwerp een Soundsuit voor jezelf.

Maak een ontwerp op een vel papier. Teken er eventueel elementen bij.

De leerlingen kunnen zelf (recycle)materialen verzamelen maar lever alvast materialen aan als: stokjes, paperclips, papiersnippers, snoepwikkels, potloodslijpsels, stofjes, wol, rietjes, bekertjes, touw, tape, verpakkingsmateriaal etc.

Concept bedenken

- *Hoe voelt het?*
- *Welk gevoel moet het bij de toeschouwer oproepen?*
- *In welk thema?*
- *Van welk materiaal?*
- *Op welke manier zegt het iets over jou?*
- *Laat je gezicht zien of niet?*
- *Wat is de titel of naam van jouw Soundsuit?*

Deze opdracht kan eventueel nog worden uitgebreid door de pakken te gaan maken in 3D. In dat geval kan de opdracht verdeeld worden over drie blokken.

PRESENTATIE / 10 min

Leerlingen vertellen kort over hun ontwerp.

WERKVORM 03

Voor wie: vmbo/havo/vwo (bovenbouw)

Tijdsduur: 55 minuten

Thema: Wit privilege, racisme, discriminatie,
(on)vrijheid, slavernij

HET VERHAAL VAN... MUZIEK

HET VERHAAL VAN... MUZIEK

Deze les:

- 'Thinking Routines' + opdrachten
- Reflectie

Aan het einde van deze les...

- Kan de leerling een eigen visuele vertaling van een muzieknummer maken door verbeeldingskracht te gebruiken.
- Kan de leerling de kernboodschap van een muzieknummer benoemen door aandachtig te luisteren.
- Kan de leerling een visie vormen over de betekenis van de muzieknummers en deze beargumenteren.

DISCIPLINE: MUZIEK

UITLEG ZES KENMERKEN /5 min

Muziek heeft inhoud: ze kan een verhaal vertellen of emoties oproepen.

Dat gebeurt doot middel van tekst of door de muziek zelf. Die klinkt bijvoorbeeld vrolijk, speels, spannend, of treurig. Een componist of muzikant bepaalt hoe de inhoud hoorbaar wordt gemaakt. Hij ordent geluid in TIJD en KLANK (T. Groenendijk et al., 2012).

Licht de volgende muzikale middelen toe:

- **ritme**
- **tempo**
- **toon**
- **dynamiek**
- **klankkleur**
- **vorm**

Introductie Jason Isbell

Jason Isbell (1 februari 1979) is een Amerikaanse singer-songwriter. Hij maakte tussen 2001 en 2007 deel uit van de Amerikaanse southern-rockband Drive-by Truckers. Daarna brak de americana-artiest solo door. Zijn vaste begeleidingsband is The 400 Unit. In 2016 won Isbell onder meer twee Grammy Awards voor zijn album *Something more than Free*.

Thema: wit privilege, racisme

INFORMATIE OVER: 'WHITE MAN'S WORLD' (2017)

Geschreven en uitgevoerd door: Jason Isbell en de 400 Unit

In dit nummer uit 2017 ziet singer-songwriter Jason Isbell zijn privileges onder ogen. Hij kijkt met een harde blik naar de wereld en ziet hoe wit en mannelijk zijn hem meer privileges en mogelijkheden geeft dan vrouwen en mensen van kleur. Hij beschrijft hoe hij worstelt met hopeloosheid, maar toch vertrouwen heeft als hij kijkt naar "het vuur in de ogen van mijn kleine meid". Veel liedjes over racisme komen van mensen die het doorstaan, maar Isbell confronteert wit, mannelijk voorrecht en moedigt anderen zoals hij aan hetzelfde te doen.

[Luister het nummer](#)

Tijdsduur van het nummer: 3:56

OPDRACHT 01 / 10 min

Laat de leerlingen aandachtig luisteren naar het nummer en laat ze 5 steekwoorden noteren bij het nummer. Na het beluisteren lezen en bespreken de leerlingen elkaars steekwoorden met degene naast zich.

Dan klassikaal:

- *Wat voor soort muziek is het?*
- *Waar gaat het nummer over?*
- *Wat denk je daarvan?*
- *Wat vraag je je af?*

Introductie Raye Zaragoza

Raye Zaragoza is een Amerikaanse singer-songwriter uit New York. Als Japans-Amerikaanse, Mexicaanse en inheemse vrouw heeft Zaragoza een groot deel van haar vroege leven geprobeerd te assimileren met de wereld om haar heen, om te voldoen aan de strenge normen van schoonheid die synoniem zijn met slechts één huidskleur - en niet haar eigen kleur. "Ik ben er trots op een multiculturele bruine vrouw te zijn met onzekerheden en een levendige intersectionele identiteit waar ik mee blijf worstelen."

Thema: *geweld op inheemse vrouwen*

INFORMATIE OVER HET NUMMER: 'RED' (2021)

Geschreven en uitgevoerd door: Raye Zaragoza

Raye Zaragoza heeft veel liedjes geschreven over sociale rechtvaardigheid. "Red" is een van de meest ontroerende en uitdagende. Het vestigt de aandacht op het grote aantal vermiste en vermoorde inheemse vrouwen. Volgens studies krijgen 4 van de 5 inheemse vrouwen in hun leven te maken met geweld. "Ze hebben je zusters gevonden in de rode rivier," zingt Zaragoza, "In de rode rivier."

[Luister het nummer](#)

Tijdsduur van het nummer: 3:53

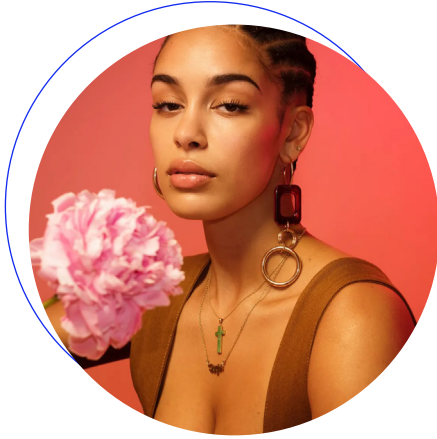
OPDRACHT 02 / 10 min

Laat de leerlingen tijdens het beluisteren van het nummer een visuele vertaling maken met kleurpotloden en/of stiften van de muziek.

- Welk gevoel krijg je?
- Welke kleuren passen erbij?
- Welke bewegingen?

Vergelijk de tekeningen met elkaar. Dan klassikaal werk laten zien en bespreken:

- Waar gaat het nummer over?
- Welk gevoel riep het op?
- Wat vraag je je af?

Introductie Jorja Smith

Jorja Alice Smith (geboren op 11 juni 1997) is een Engelse singer-songwriter. Geboren en getogen in Walsall, West Midlands, schrijft ze al liedjes sinds haar elfde. In 2012 uploadde een vriend van Smith haar cover van Labrinth's "Earthquake" naar YouTube,[2] wat leidde tot haar ontdekking door platenproducent Guy Moot.

Thema: *institutioneel racisme, politiegeweld*

INFORMATIE OVER HET NUMMER: 'BLUE LIGHTS' (2018)

Geschreven door: Ben Joyce/Dylan Mills/Guy Bonnet/Jorja Smith/Nicholas Detnon/Roland Romanelli | Uitgevoerd door: Jorja Smith

Jorja Smith onderzoekt discriminatie en politiegeweld in dit nummer uit 2016. In de videoclip zijn mannen en jongens - waaronder haar eigen vader - uit Smiths woonplaats Birmingham en Walsall te zien. Smith wilde laten zien dat stereotypen "misleidend en uiteindelijk schadelijk" zijn. Smith zingt: "Als je niets verkeerd hebt gedaan, moeten blauwe lichten je gewoon voorbijgaan", maar vanwege racisme richt de politie zich op zwarte mannen en jongens omdat ze gewoon de normale activiteiten doen die in de videoclip worden getoond.

[Luister het nummer en bekijk video op youtube](#)

Tijdsduur van het nummer: 4:22

OPDRACHT 03 / 15 min

Bespreek klassikaal:

- Waar gaat het nummer over?
- Op welke manieren maakt de zangeres de boodschap duidelijk?
- Wat vraag je je af?

Ga in op het thema institutioneel racisme.

- Wat is het?
- Hoe uit het zich?
- Waar komt het vandaan?
- Hoe kan het verminderen?

REFLECTIE /5 min

Denk na over wat je hebt geleerd over het onderwerp dat we hebben bestudeerd en vul de volgende zinsdelen aan:

Vroeger dacht ik...

Nu denk ik...

ENERGIZER

Zet een nummer op die de leerlingen leuk vinden en ga samen even dansen!

INSPIRATIE VOOR ANDERE NUMMERS:

Thema: Anti-asian racisme

“STOP THE HATRED” (ANTI-ASIAN RACISME)

Geschreven door: Uncle Reece/Wyclef Jean/MC Jin | Uitgevoerd door: MC Jin feat. Wyclef Jean

In 2020 en 2021 nam het aantal anti-Aziatische haatmisdrijven toe. New York City werd een bijzonder gevaarlijke plaats voor pesterijen en geweld. Tijdens een protest riep de zoon van rapper MC Jin “Stop de haat!”. Dit werd de naam van MC Jin’s nummer uit 2021, waarop Wyclef Jean te horen is. MC Jin beschrijft dat hij bang is als zijn ouders het huis verlaten, maar ook dat hij opgelucht is dat zijn grootmoeder al overleden is en niet met geweld te maken krijgt. “Stop de haat,” roept MC Jin. “Regen liefde op mij.” [Luister het nummer](#)

Thema: Vrijheid

“None of us are free”

Geschreven door: Barry Mann/Cynthia Weil/Brenda Russell | Uitgevoerd door: Solomon Burke

Geschreven in 1993 en voor het eerst uitgevoerd door Ray Charles, kreeg Solomon Burke’s versie van “None Of Us Are Free” in 2002 meer aandacht. Solomon Burke, die beschouwd wordt als een belangrijke figuur in de soul en R&B muziek, voerde het nummer vaak uit tegen het einde van zijn leven.

Het lied hielp het publiek zich verschillende gevechten te herinneren, die mensen collectief of individueel moesten leveren, in het bijzonder voor zwarte mensen om op te klimmen tegen slavernij en vooroordelen. Mensen zijn vastgebonden geweest aan verschillende soorten

“kettingen”, of het nu ging om rassenkwesties of andere fysieke zaken. Deze melodie spoort mensen aan om zich met anderen te verbinden en zich te verenigen, om bevrijd te worden van de ketenen. [Luister het nummer](#)

Thema: Racisme

“Black Like Me”

Geschreven door: Emma Davidson Dillon/Fraser Churchill/Mickey Guyton/Nathan Chapman | Uitgevoerd door: Mickey Guyton

De Amerikaanse countryartieste Mickey Guyton draait al jaren mee, maar haar doorbraak kwam in 2020 toen ze “Black Like Me” uitbracht. Het nummer beschrijft haar ervaringen als jong zwart meisje en het besef dat Amerika niet gelijk is. “Als je denkt dat we in het land van de vrijheid leven,” zingt ze, “dan moet je proberen om Black like me te zijn.” Het nummer leverde Guyton haar eerste nominatie op bij de Grammy Awards. Ze was ook de eerste zwarte vrouw die genomineerd was in de categorie Best Country Solo Performance.

[Luister het nummer](#)

Thema: Slavernij en vrijheid

“Redemption Song”

Geschreven en uitgevoerd door: Bob Marley

Redemption Song”, ongetwijfeld Bob Marley’s beroemdste lied, is een strijdlied over slavernij en vrijheid. Een van de beroemdste regels “Emancipeer jezelf van mentale slavernij” is ontleend aan een toespraak uit 1937 van Marcus Garvey, een filosoof, activist en zwarte nationalist geboren in Jamaica. Nog aangrijpender is het feit dat Bob Marley ziek was van kanker toen hij het nummer opnam. De zanger staat stil bij zijn eigen dood en nalatenschap.

[Luister het nummer](#)

Thema: intersectionaliteit

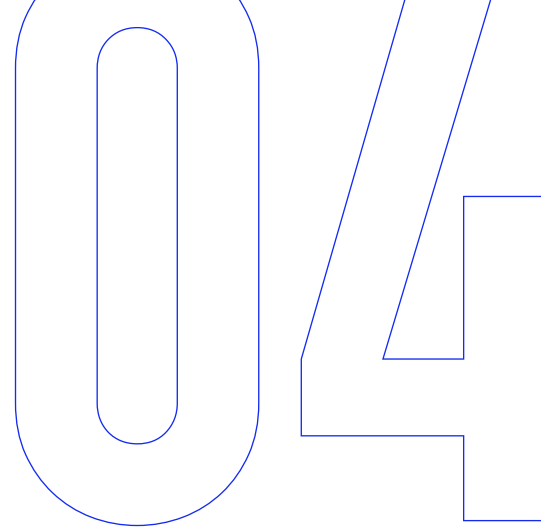
“Blackbird”

Nina Simone

De betekenis van Simone’s lied “Blackbird” spreekt over de strijd en de pijn van zwarte vrouwen, als zwarte vogels. Ze verwoordt de pijn van het zich onbemind en onverzorgd voelen, niet begrepen. Zwarte vrouwen worden geconfronteerd met een drievoudig gevaar van onderdrukking op grond van afkomst, klasse en geslacht, dat wordt beschreven met de term intersectionaliteit. Simone’s teksten verwoorden de collectieve pijn van veel zwarte vrouwen, de woorden van haar lied spreken voor zich.

[Luister het nummer](#)

WOORDENLIJST

De samenleving is in beweging, net als de taal. Een inclusieve taal gebruiken betekent dat we proberen om onze woordkeuze en uitdrukkingen te kiezen die niemand uitsluit op basis van afkomst, gender, leeftijd, seksualiteit of religie. Dit bevordert het gevoel van verbinding en kunnen we een respectvolle omgeving creëren voor iedereen.

De woordenlijst (met woorden en definities die alleen met racisme te maken hebben) is samengesteld met behulp van verschillende bronnen (zie bronnenlijst) waaronder de gids 'Woorden doen ertoe van het Tropenmuseum, 'Waarden voor een nieuwe Taal' van de Code diversiteit & inclusie en de WomenInc Stijlgids.

Blank

De term 'blank' wordt door velen gezien als een neutraal woord, maar de oorsprong ligt in onze koloniale geschiedenis. 'Blank' moest de witte superioriteit benadrukken en betekent rein en schoon. In mijn onderzoek en in deze toolbox gebruik ik 'wit' in plaats van 'blank'.

Dekolonisatie

Het proces van het ongedaan maken van koloniserende invloeden en praktijken. Dit betekent bijvoorbeeld het erkennen en uitdagen van koloniserende praktijken en ideologieën die historisch van invloed zijn geweest op het onderwijs en vandaag de dag nog steeds voelbaar en aanwezig zijn (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2022).

Discriminatie

Discriminatie is het ongelijk behandelen, achterstellen of uitsluiten van mensen op basis van specifieke identiteitskenmerken, zoals culturele identiteit, genderidentiteit, huidskleur, seksuele voorkeur, leeftijd, religie, beperking, SES en/of opleidingsniveau (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2022). Essentieel is dat het bij discriminatie gaat om onderscheid maken op basis van een kenmerk dat niet relevant is in een bepaalde kwestie (Felten & Broekroelofs, 2022).

Diversiteit

Diversiteit is een concept om een verscheidenheid aan identiteiten, achtergronden, perspectieven, ervaringen en belevingen te benoemen en herkennen. Concreet gaat het vaak over de demografische samenstelling van mensen in een bepaalde context. In de praktijk wordt diversiteit vaak verbonden met mensen met specifieke minderheidsachtergronden die ondervertegenwoordigd zijn in een organisatie. Diversiteit is een feit, maar mensen moeten wel gelijkwaardig behandeld worden (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2022).

Eurocentrisme/eurocentrisch

Dit is het, al dan niet bewust, benadrukken van westerse ideeën, theorieën, normen en waarden en deze centraal stellen zonder (h)erkenning van andere samenlevingen. Het gaat om een dominante vorm van racisme waarbij de westerse witte samenleving, inclusief Europa en Noord-Amerika, met haar normen en waarden centraal staan in het wereldbeeld. Eurocentrisme benadrukt de zogenaamde superioriteit van westerse normen en waarden ten opzichte van andere samenlevingen (Bartheijs, 2021).

Etniciteit

Etniciteit' verwijst naar de gedeelde sociale, culturele of historische ervaringen en praktijken van een groep mensen, bijvoorbeeld taal, religie of kleding, en meestal een nationale of regionale achtergrond. Mensen die deze kenmerken met elkaar delen, worden gezamenlijk omschreven als 'etnische groep'.

Hoewel dit een neutrale categorie lijkt te zijn, wordt het vaak gebruikt voor iemand of iets dat afwijkt van de norm of buitenlands is. Denk bijvoorbeeld aan 'etnisch eten' of 'etnische muziek'. Wanneer het over mensen gaat, wordt de term normaal gesproken geassocieerd met minderheidsgroepen. Iedereen heeft echter een etnische identiteit (Words Matter - Publicatie, z.d.).

Gekleurd

'Gekleurd' is een controversiële term waarmee iemand (of een groep mensen) wordt beschreven met een gemengde afkomst: wit Europees enerzijds en niet-wit anderzijds, bijvoorbeeld mensen van Afrikaanse of Aziatische afkomst. In sommige gevallen wordt de term gebruikt voor zwarte mensen. 'Gekleurd' kent verschillende gebruiksgeschiedenissen en betekenissen over de wereld, maar wordt over het algemeen als beledigend beschouwd. Zeg: 'Iemand van kleur' of 'mensen van kleur' (Words Matter - Publicatie, z.d.).

Halfbloed

De term 'halfbloed' is net als volbloed' ontstaan in samenhang met de 18de- en 19de- eeuwse ideeën over rassenverschillen. Dit waren de hoogtijdagen van de raciale wetenschappen, die gebaseerd waren op het idee van het bestaan van biologische verschillen tussen rassen (zie: Ras).

De term wordt meestal gebruikt voor mensen met een gemengde afkomst, namelijk wit en Europees, en niet-wit.

Zeg: 'Van gemengde afkomst' of simpelweg 'gemengd' (Words Matter - Publicatie, z.d.).

Gemarginaliseerd

Een groep mensen die door de machthebbende partij stelselmatig minder belangrijk en invloedrijk wordt gemaakt en in de marge of periferie wordt gedrukt (Code Diversiteit & Inclusie, 2022)..

Inclusie

De insluiting in de samenleving van gemarginaliseerde personen en groepen op basis van gelijkwaardige rechten en plichten. De insluiting dus van de bestaande diversiteit. Inclusie betekent niet dat deze personen ook daadwerkelijk een nieuwe cultuur of organisatie mogen vormen. Ze worden slechts opgenomen in de bestaande structuren (Code Diversiteit & Inclusie, 2022).

Institutioneel racisme

Wanneer processen, beleid en (on)geschreven regels van instituten ertoe leiden dat er ongelijkheid is tussen mensen van verschillende afkomst, huidskleur of religie. Het gaat om twee typen regels of processen: (1) regels of processen die expliciet onderscheid maken en de bedoeling hebben om ongelijkheid te creëren en (2) regels of processen die niet expliciet onderscheid maken tussen groepen, maar in de praktijk wel ervoor zorgen dat de ene groep benadeeld wordt en de andere groep bevoordeeld (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2022).

Intersectie/intersectionaliteit

Het fenomeen waarbij maatschappelijke ongelijkheid zich voordoet langs verschillende assen die elkaar snijden. Dit betekent dat mensen discriminatie, marginalisering of uitsluiting op meerdere fronten (of identiteitslagen) tegelijk ervaren. Een zwarte, lesbische transgender vrouw kan marginalisatie ervaren vanwege haar kleur, sekse, geaardheid en gender (Code Diversiteit & Inclusie, 2022).

Kleurenblindheid

‘Kleurenblindheid’ is een perspectief van mensen die zeggen geen kleur te zien of niet naar kleur te kijken. Dit perspectief ontkent de identiteit van Zwarte mensen en mensen van kleur. Ook is het een ontkenning van systematische en structurele ervaringen van ongelijkheid (Bartheijs, 2021).

‘Moor’

‘Moor’ is in deze tijd een controversiële term die over het algemeen wordt begrepen als een beschrijving van Moslims van Arabische en Amazigh-afkomst uit Noord-Afrika en Zuid-Europa. In Nederland, evenals elders, wordt de term gebruikt als een denigrerende term voor moslims uit Noord-Afrika of voor zwarte mensen (Words Matter – Publication, z.d.).

N*g*r

Komt van het Latijnse woord ‘niger’, dat zwart betekent. In het Nederlands werd de term vanaf de 17de eeuw gebruikt om te verwijzen naar zwarte mensen in en uit (sub-Sahara) Afrika. Niet veel later werd het een verwijzing naar tot slaaf gemaakte mensen, en werd het geassocieerd met de raciale wetenschappen van de 18de en 19de eeuw. Vandaag de dag wordt de term door zowel zwarte en andere activisten, academici en anderen als zeer denigrerend beschouwd dus gebruik dit woord niet.

Othering

Het definiëren van de eigen positie en morele superioriteit tegenover de vermeende ‘ander’, vaak een groep en/of bepaalde culturele en religieuze gebruiken. De ‘ander’ wordt daarbij als vreemd, conservatief, achterhaald en zelfs onmenselijk weggezet (Code Diversiteit & Inclusie, 2022).

Racisme

Racisme is een ideologie of denkwijze die er foutief van uitgaat dat mensen zijn onder te verdelen in verschillende ‘rassen’, en dat ‘ras’ bepalend is voor de intellectuele, fysieke of andersoortige capaciteiten van mensen. Het ene ‘ras’ wordt daarbij superieur gesteld aan een andere. Dit denken zorgt in onze samenleving voor structurele machtsverschillen tussen verschillende groepen mensen, of houdt deze in stand. Dus hoewel iedereen slachtoffer kan worden van discriminatie, geldt dat niet voor racisme. Racisme heeft specifiek betrekking op huidskleur, afkomst, cultuur en/of religie (Asante et al., 2022).

Anti-Aziatisch racisme

Een specifieke vorm van racisme die is gekenmerkt door discriminatie, stereotypering, vooroordelen en ongelijke behandeling richting mensen met een Aziatisch afkomst (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2022).

Anti-Zwart racisme

Anti-Zwart racisme is een vorm van racisme dat onlosmakelijk verbonden is met een lange geschiedenis van rassendenken waarin Zwartheid werd gekoppeld aan inferioriteit ten opzichte van 'witheid'. Dit uit zich in de vorm van verschillende vormen van institutioneel en alledaags racisme zoals etnisch profileren, (onbewuste) vooroordelen, xenofobie, direct en structureel geweld en uitsluiting van mensen van Afrikaanse herkomst die als Zwart wordt gezien (Esajas et al., 2021).

Anti-moslim racisme

Anti-moslim racisme (ook wel moslimdiscriminatie of islamofobie genoemd) is institutionele uitsluiting en/of structurele ongelijke behandeling van (vermeende) islamitische individuen, groepen, eigendommen, instellingen, instituties, hun geloofsleer en/of religieuze voorzieningen (Asante et al., 2022).

Antisemitisme

Antisemitisme is een bepaalde perceptie van Joden die tot uiting kan komen als een gevoel van haat jegens Joden. Retorische en fysieke uitingen van antisemitisme zijn gericht tegen Joodse of niet-Joodse personen en/of hun eigendom en tegen instellingen en religieuze voorzieningen van de Joodse gemeenschap (International Holocaust Remembrance Alliance, 2016).

Antiziganisme

Een specifieke vorm van racisme die is gekenmerkt door discriminatie, stereotypering, vooroordelen en ongelijke behandeling richting Sinti en Roma (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2022).

Stereotypen

Stereotypen gaan over wat iemand denkt te weten van anderen. Het zijn overdreven denkbeelden over mensen die alle kenmerken bevatten die we aan een groep toeschrijven.

Deze kunnen zowel positief als negatief zijn (Gordijn & Wigboldus, 2013). In de praktijk zijn ze overwegend negatief. Bij stereotypen gaat het dus over een bepaalde manier van denken, terwijl het bij vooroordelen over gevoelens gaat (Asante et al., 2022).

Tokenisme

Het beleid (en de uitvoering daarvan) om medewerkers uit minderheidsgroepen aan te nemen vanuit de druk van maatschappij en overheid om zo de schijn van een inclusief personeelsbestand te wekken. In de praktijk komt dit vaak neer op plichtmatig vinkjes zetten, en duidt het er niet op dat men van binnenuit streeft naar een diverse en inclusieve organisatie (Code Diversiteit & Inclusie, 2022).

Verlicht racisme

Die term duidt aan hoe samenlevingen denken 'voorbij' racisme te zijn, omdat men op papier gelijk is en samenleeft; terwijl vooroordelen en ongelijkheid in stand worden gehouden. Daardoor kan het op individueel niveau lijken alsof kleur er niet toe doet, terwijl mensen van kleur wél structureel worden achtergesteld.

Westers

Het 'westen' is een ideologisch, historisch, economisch en geografisch concept waarvan de betekenis in de loop der tijd is veranderd.

De term 'westers' staat voor een mentale en fysieke scheiding van de wereld waarin mensen, culturen, religies en regio's in een hiërarchie van categorieën zijn ingedeeld en wat de onderlinge verschillen onderstreept. De term wordt vaak gebruikt om de tegenstelling met 'niet-westers' aan te duiden. Wees zo specifiek mogelijk wat betreft land, bevolking etc. (Words Matter – Publication, z.d.).

Whitewashing

Een term uit de filmindustrie die het fenomeen beschrijft dat een zwart personage door een wit persoon wordt gespeeld (of zich diens verhaal toe-eigent). Andersom komt dit niet tot nauwelijks voor. Dit fenomeen komt ook voor in de theaterwereld (Code Diversiteit & Inclusie, 2022).

Witte fragiliteit

Het fenomeen waarbij witte mensen boos of anderszins emotioneel reageren wanneer ze met racisme en hun privileges worden geconfronteerd. Witte fragiliteit uit zich ook vaak in de vorm

van ontkenning, een defensieve houding of een poging om het gesprek een andere kant op te leiden (Bartheijs, 2021).

Witte onschuld

Het dominante zelfbeeld van witte mensen waarin ze zichzelf als een klein doch rechtvaardig, ethisch, kleurenblind, vrij van racisme, dus een baken van licht voor andere volkeren en naties zien (Bartheijs, 2021).

WOORDEN
WIJST

BRONNENLIJST

Anne Frank Stichting. (z.d.). Training reageren op vooroordelen en discriminatie voor docenten [Video]. Anne Frank Stichting. <https://www.annefrank.org/nl/educatie/product/54/training-reageren-op-vooroordelen-en-discriminatie/>

Asante, A., Briels, B., Broekroelofs, R., Cadat Lampe, M., van Eden, D., Felten, H., van Hinsberg, A., Kros, K., Poerwoatmodjo, J., & Vlug, J. (2022). Geen ruimte voor discriminatie. In Movisie. Movisie. <https://www.movisie.nl/publicatie/geen-ruimte-discriminatie>

Acteursbureau Kapok B.V. (z.d.). Werkvormen. Werkvormen.info. <https://werkvormen.info/>

Bartheijs. (2021, 5 juni). Begrippenlijst - Zwart Manifest. Zwart Manifest. <https://zwartmanifest.nl/begrippenlijst/>

Code Diversiteit & Inclusie. (2022, 6 mei). Handreiking Waarden voor een nieuwe taal - Code Diversiteit & Inclusie. <https://codedi.nl/artikel-training/handreiking-waarden-voor-een-nieuwe-taal/>

Eidhof, B. (2020). 4. Op het niveau van de les — bureau Common Ground. bureau Common Ground. <https://www.bureaucommonground.nl/burgerschapsonderwijs-ontwerpen/4-op-het-niveau-van-de-les>

Esajas, M., Gabriela, A., & Brotto, I. (2021). Witboek. In <https://www.theblackarchives.nl/antizwartracisme.html>. The Black Archives. Geraadpleegd op 3 april 2023, van https://www.theblackarchives.nl/uploads/1/0/1/2/101218760/witboek_anti-zwart_racisme_in_amsterdam._actieonderzoek_tba_10_maart_2021__1_.pdf

Fawaka Wereldburgerschap. (z.d.). Inclusief onderwijs. <https://www.fawakawereldburgerschap.nl/inclusiefonderwijs/>

Felten, H., Taouanza, I., & Broekroelofs, R. (2018, 7 november). Les over vooroordelen en stereotypen op school: is bewustwording wel echt de eerste stap? | KIS. Kennisplatform Inclusief Samenleven. <https://www.kis.nl/artikel/les-over-vooroordelen-en-stereotypen-op-school-bewustwording-wel-echt-de-eerste-stap>

Felten, H., Broekroelofs, R., & Stichting School & Veiligheid. (2021). Opgroeien in gelijkheid. In KIS. Kennisplatform Inclusief Samenleven. https://www.kis.nl/sites/default/files/2022-06/opgroeien_in_gelijkheid-08-12-2021.pdf

Felten, H., Cadat-Lampe, M., & Does, S. (2022, 19 januari). Een ogenschijnlijke tegenstelling: om racisme aan te pakken moet je niet kleurenblind zijn. KIS. <https://www.kis.nl/artikel/een-ogenschijnlijke-tegenstelling-om-racisme-aan-te-pakken-moet-je-niet-kleurenblind-zijn>

Groenendijk, J., Elders, Z., School, P., Sjamsoedin, H., & Uyl, F. D. (2017). Contrast: culturele kunstzinnige vorming (CKV) : bovenbouw havo/vwo.

Harvard Graduate school of Education. (z.d.). Project Zero's Thinking Routine Toolbox. <https://pz.harvard.edu/thinking-routines#ExploringArtImagesandObjects>

Junger, K. (Regisseur). (2016). Ik alleen in de klas [Documentaire]. <https://www.2doc.nl/documentaires/2017/05/ik-alleen-in-de-klas.html>

Lodik, C. (2021). Het anti-racisme handboek. Voor iedereen die de wereld een stukje beter wil maken.

Nieuwelink, H. (2020). 2. Adviezen voor aangaan van gesprek — bureau Common Ground. bureau Common Ground. <https://www.bureaucommonground.nl/omgaan-met-extreme-opvattingen/2-adviezen-voor-aangaan-van-gesprek>

Radstake, H. (2016). Handleiding bij de docenttraining Je hebt makkelijk praten. Stichting School & Veiligheid.

Rijksmuseum. (z.d.). Slavernij. <https://www.rijksmuseum.nl/nl/stories/tentoonstellingen/slavernij>

Soeterik, I., {Hanna, F., & Öztemir, T. (2019). Expliciete scholing rondom racisme : Een onderzoek naar emotionele en cognitieve ontwikkeling van toekomstige leerkrachten. *Zorg Primair*, 2019(5), 29–32.

Stichting Nederland Wordt Beter & Bureau Common Ground. (2022, 16 juni). Lespakket Empathie. Dag van Empathie. <https://dagvanempathie.nl/lespakket-empathie/>

Tropenmuseum. (z.d.). Onze koloniale erfenis. Tropenmuseum in Amsterdam. <https://www.tropenmuseum.nl/nl/onderwijs/voortgezet-onderwijs/onze-koloniale-erfenis>

van IJzendoorn, P. (2019, 17 oktober). Koningin Victoria wordt 'Queen Vicky' in kritisch kunstwerk van 13 meter hoog in Tate Modern. *De Volkskrant*. <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/koningin-victoria-wordt-queen-vicky-in-kritisch-kunstwerk-van-13-meter-hoog-in-tate-modern~bdd49350/>

Wekker, G. (2020). Witte onschuld: Paradoxen van kolonialisme en ras, herziene editie. Amsterdam University Press.

WOMEN Inc. (2023, 31 maart). Inclusieve taal - WOMEN Inc. <https://www.womeninc.nl/knowledge/inclusieve-taal>

Words Matter - Publicatie. (z.d.). Tropenmuseum in Amsterdam. <https://www.tropenmuseum.nl/nl/over-het-tropenmuseum/words-matter-publicatie>